

УДК 323.272 (477)

СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ БЕЗПЕКОЮ ВЛАДНОГО РЕЖИМУ ТА БЕЗПЕКОЮ ОСОБИ В УКРАЇНІ ЯК РУШІЙНА СИЛА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ (ЛИСТОПАД 2013 – ЛЮТИЙ 2014 РР.)

Паламарчук Максим Олександрович,
кандидат політичних наук, старший науковий співробітник

Проаналізовано причини та рушійні сили протистояння між учасниками масових протестів і режимом Віктора Януковича. Показано, як наростання суперечностей між безпекою режиму та безпекою особи в Україні призвело до насильницького розв'язання політичного конфлікту.

Ключові слова: масові протести, повстання, політичний конфлікт, безпека режиму, безпека особи.

Масові протести осені – зими 2013–2014 рр. в Україні, які переросли в повстання, були надзвичайно складним і багатогранним соціальним феноменом, який потребує ґрунтовних досліджень. Аналіз відповідних подій у безпечовому аспекті має важливе не лише теоретичне, а й прикладне значення. Такий аналіз дає змогу відповісти на запитання, як відбулася ескалація політичного конфлікту, яка, зрештою, призвела до збройних зіткнень із трагічними наслідками.

При цьому набуття політичним конфліктом в Україні насильницького характеру відбулося навіть попри вплив таких стабілізуючих політичних чинників, як невисока частка молоді (яка більш схильна до радикальних дій порівняно з людьми середнього та старшого віку) у складі населення, відкритість

кордонів (яка дозволяла особам з активною життєвою позицією реалізовувати свої прагнення за межами України). Під час повалення режиму Чаушеску у Румунії 1989 р. (найближчий історично та географічно до українського випадок народного повстання) відповідні чинники мали протилежне спрямування. Адже «соціалістична» Румунія мала закриті кордони та високу частку молоді, зокрема й через відповідну демографічну політику держави [1, с. 659].

У статті російського дослідника Н. Розова досить ґрунтовно проаналізовано події листопада 2013 – лютого 2014 рр. в Україні, враховуючи загальні закономірності конфліктної динаміки. Дослідник не лише продемонстрував прояв відповідних закономірностей на практиці, а й, зважаючи на них, передбачив

далеко не очевидну на момент написання роботи перемогу протестуючих у випадку ескалації насилля [2]. Водночас автор залишив поза увагою ті особливі риси протистояння в Україні, які, власне, запустили ланцюг подій та спричинили використання насилля для розв'язання суперечностей між сторонами.

Інший російський дослідник Андрій Коротасєв намагається обґрунтувати гіпотезу, що причиною масових протестів в Україні є зниження темпів економічного зростання, внаслідок чого високі очікування громадян, викликані попереднім періодом зростання, не справдилися. Це породжує фрустрацію населення та його потужну емоційну реакцію. Важко не погодитися з тим, що незадоволення населення власним економічним становищем справді суттєво впливало на перебіг подій в Україні. Водночас автор і сам зазначає, що для того, щоб відповідна фрустрація викликала протестні прояви, потрібна дія низки інших чинників [3]. Тому **метою даної статті** є аналіз суперечності між безпекою режиму та безпекою особи як однієї з основних рушійних сил політичного конфлікту в Україні, яка спричинила його загострення до безпрецедентного в її історії як незалежної держави рівня.

Безпека особи є складним феноменом і має багато складників (політичних, економічних, соціальних), доречність і ступінь врахування яких залишається предметом триваючих дискусій [4, с. 2-3]. Водночас для цілей даної статті безпека особи розглядатиметься як стан її фізичної захищеності та збереження можливостей підтримувати прийнятний для неї спосіб життя.

Основною характеристикою безпеки режиму є високий рівень гарантій збереження його влади [5, с. 192]. У випадках демократичних країн про безпеку режиму зазвичай говорять у контексті спроб повалення влади у неконституційний спосіб. Відсторонення певної політичної сили від влади під час всенародних голосувань не розглядається в таких країнах як загроза, зокрема й тому, що ця сила може повернутися до влади за певний час тим самим шляхом. Натомість авторитарні чи гібридні політичні режими розглядають можливість втрати влади через демократичні процедури як загрозу, причому і через низьку вірогідність власної перемоги в рамках відкритої політичної конкуренції, і через втрату можливості для використання політичної влади для збору корупційної ренти.

Хоча авторитарні та гібридні політичні режими загалом негативно впливають на рівень безпеки населення країни, в якій вони встановилися, такі режими рідко створюють безпеку

середню загрозу безпеці пересічних громадян. Звичайно, це твердження не стосується політичних чи громадських активістів, діяльність яких розглядається владою як шкідлива для неї. Водночас для абсолютної більшості громадян авторитарних та гібридних політій існує можливість у той чи інший спосіб вирішувати власні життєві проблеми, взаємодіючи з владою чи уникаючи її контролю. Для цього громадянам доводиться витратити додаткові зусилля та ресурси порівняно з країнами, де права особи гарантовано на практиці. Однак зазвичай уникнення відкритого протистояння з режимом є менш ризикованою стратегією на персональному рівні. Для того, аби збереження режиму розглядалося пересічними громадянами як загроза власній безпеці та благополуччю, перший має здійснювати активні дії, які порушували б усталені відносини між суспільством і владою.

Можна констатувати, що стратегічною, хоча, можливо, і не повністю усвідомленою, метою діяльності Віктора Януковича була побудова пострадянської «супер-президентської» республіки. Для відповідного режиму характерна концентрація владних повноважень у глави держави та маргіналізація політичної опозиції, у якої фактично немає шансів на перемогу під час виборів [6, с. 242–245]. Враховуючи досить потужний потенціал підтримки опозиційних партій, відповідні зусилля потребували принаймні дозованого застосування репресій проти політичних опонентів.

Концентрація влади у глави держави, повернення до Конституції редакції 1996 р. у край сумнівний спосіб восени 2010 р. [7] ще могло розглядатися в руслі забезпечення керованості процесів у країні та здійснення необхідних реформ. Певний рівень внутрішньої та зовнішньої легітимності відповідних змін забезпечила пам'ять про конфлікти між главою держави та прем'єрами часів президентства Віктора Ющенка, які суттєво знижували дієздатність української держави.

Водночас судові процеси над опозиційними лідерами Юрієм Луценком та, особливо, Юлією Тимошенко було складно розглядати інакше, ніж у контексті бажання режиму продемонструвати українському політичному класу власну готовність (і спроможність) застосовувати репресії до своїх опонентів, незалежно від їх статусу чи реакції зовнішніх гравців. Застосування вибіркового правосуддя чи навіть відверто незаконних рішень судових та інших державних органів стало як універсальним засобом тиску на політичних опонентів, так і способом заволодіння привабливими економічними активами.

Необхідно зазначити, що засудження Юлії Тимошенко фактично стало «точкою неповернення» для Віктора Януковича. Цим рішенням було порушене негласне, але цілком дієве неписане правило української політичної системи щодо імунітету колишніх вищих посадових осіб держави. Очевидно, що за таких умов і сам Віктор Янукович у разі відсторонення від посади ризикував бути притягненим до кримінальної відповідальності.

«Згорання демократії» відбувалося на тлі поступового погіршення соціально-економічної ситуації. Україна залишалася після Молдови найбіднішою країною Європи [8, с. 78–80], причому жодних надій на вихід із такого стану за тодішніх суспільно-економічних трендів не вбачалося.

Важливо зазначити, як відповідні процеси впливали на пересічних громадян. З одного боку, наростаючий фіскальний, регуляторний і корупційний тиск з боку державних органів ускладнював кожному самотійне вирішення власних життєвих проблем, з другого – так само поступово, але неухильно зменшувалася доступність для пересічних громадян формально гарантованих державою послуг із соціального та медичного забезпечення, освіти чи охорони правопорядку. Сходячись, ці процеси руйнували звичний життєвий уклад представників середнього класу та ставили менш забезпечених громадян на межу виживання.

Особливий вплив на ставлення громадян до влади як джерела загроз особистій безпеці мали негативні тенденції у розвитку правоохоронних органів. Використовуючи їх як засіб тиску на опонентів та один з основних каналів збору корупційної ренти, режим не мав ані мотивацій, ані, за великим рахунком, можливостей для припинення сваволі працівників правоохоронних органів на місцях. Разом з тим навіть у тих випадках, коли останні діяли у власних інтересах і на власний розсуд, вони сприймалися як представники центральної влади.

Третім, але водночас суттєвим напрямом, де діяльність режиму сприймалася громадянами як загроза, була його політика ідентичності. За умов відсутності помітного прогресу в економічній та соціальній сферах влада намагалася мобілізувати підтримку, виконуючи «гуманітарні» вимоги власного електорату, хоча реальний інтерес жителів Півдня і Сходу України до питань мови та історії був не надто високим. Натомість чимало громадян України оцінювали таку політику як загрозу і для подальшого розвитку української культури, і для власної персональної безпеки як її носіїв.

Такі дії влади, як фактичне повернення до радянського погляду на події Другої світової війни та її схильність використовувати ярлик «фашистів» проти власних політичних опонентів, здійснювана за її потурання кампанія Комуністичної партії України з реабілітації Й. Сталіна, – усе це створювало враження у багатьох громадян, що відбувається повернення не лише ідеології, а й репресивних практик тоталітарних часів. Відповідне враження посилювалося внаслідок низки кримінальних процесів, спрямованих проти представників радикальних націоналістичних організацій, обґрунтованість вироків за якими викликала у суспільства значні сумніви.

Результат парламентських виборів 2012 р. за партійними списками [9] наочно продемонстрував, що без зміни політичної тактики перемога Віктора Януковича на президентських виборах виглядала сумнівною. Об'єднання проти нього опозиційно налаштованого електорату у другому турі робило відповідну перемогу без масштабних фальсифікацій фактично неможливою. Водночас розкол правлячого істеблішменту, чимало груп у якому були незадоволені діями команди глави держави, створював ситуацію, коли ефективність адміністративного ресурсу могла б суттєво знизитися, оскільки виконавці розпоряджень орієнтувалися б на вказівки альтернативних центрів впливу або діяли не надто наполегливо, адже не були б упевнені у своїй безкарності за незаконні дії. Навіть за умов електоральної перемоги Янукович міг опинитися в ізоляції з боку країн Заходу, що зробило б його беззахисним проти зазіхань керівництва Росії, не говорячи вже про економічні наслідки відповідної ізоляції.

Саме тому до того досить декларативний курс влади на європейську інтеграцію наповнився реальним змістом. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС дозволяло перехопити гасла опозиції та продемонструвати суспільству реальний здобуток влади. Проте перспективи реального зближення України з Європейським Союзом категорично не влаштували керівництво Росії, яке вдалося до економічного тиску на Україну.

Через дії Росії економічна ситуація в Україні могла б погіршитися, що змусило б владу вдатися до непопулярних економічних заходів до президентських виборів, а отже, втратити значну частину традиційного патерналістично налаштованого електорату. Крім того, підписання Угоди про асоціацію з ЄС обмежувало б можливості для використання репресивних інструментів у політичній конкуренції. Звільнення Юлії Тимошенко, на якому наполягав

ЄС, стало би потужним сигналом українському істеблішменту про завершення періоду «всевладдя» Президента. Тому, коли керівництво Росії, крім заходів тиску, запропонувало і винагороду у вигляді зниження цін на газ і масштабного кредиту, Віктор Янукович вирішив відмовитися від курсу на європейську інтеграцію.

Водночас відповідне рішення фактично посилює побоювання багатьох громадян. Посилення впливу Росії на політичні процеси в Україні внаслідок такого рішення пов'язувалося, можливо, не завжди усвідомлено, з перспективами поступової втрати нашої державою суверенітету, повернення до русифікаторської політики, переходу до російської моделі відносин «силовиків» та суспільства, втрати можливостей впливу на владу через електоральні процедури, а отже – втрати останньою стимулів для врахування інтересів широких верств населення. Саме тому вже в день ухвалення Кабінетом Міністрів рішення про припинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію в Києві відбувся досить помітний спонтанний протестний мітинг, а в найближчу неділю – 24 листопада 2013 р. – у протестному марші по Хрещатику пройшли понад 100 тис. осіб.

Влада не ризикнула піти на поступки. Адже у разі підписання Угоди про асоціацію для неї не лише настали б наслідки, про які йшлося вище, а й були б утрачені переваги такого рішення, оскільки було б очевидно, що воно зроблене під тиском вулиці. Водночас режим не лише проігнорував вимоги незадоволених, а й у брутальний спосіб розігнав протестуючих, переважно студентів, у ніч з 29 на 30 листопада.

Ці дії видаються цілком ірраціональними, адже протести явно йшли на спад і безпосередньої загрози позиціям режиму не було. Проте сама ефективність протестної мобілізації мала деморалізуючий вплив на апарат влади. Очільники режиму усвідомлювали високу вірогідність повторення масових протестів у разі оголошення перемоги Віктора Януковича за результатами виборів 2015 р., причому стійкість режиму за таких умов була б суттєво нижчою. Відповідно, силовий розгін, вірогідно, задумувався як акція залякування. Громадяни мали усвідомлювати, що участь в акціях протесту є ризикованою, що мало б знизити загальну кількість протестуючих.

Проте невинувдане застосування насилля проти протестуючих має мобілізуючий ефект, що наочно підтверджувалось під час масових протестних кампаній останніх років в інших країнах [10, с. 317]. З одного боку, відповідний

ефект породжує почуття несправедливості такого роду дій режиму. З другого – придушення протесту розглядається відповідними суспільними групами як попередній «обеззброюючий» захід, після чого влада вже може не зважати на настрої громадян, діючи всупереч їх інтересам.

Саме тому протестні заходи, які відбулися 1 грудня, були ще більш масовими, ніж попереднього тижня. Окремі їх учасники вдалися до радикальних дій. Табір стаціонарного протесту на Майдані Незалежності було відновлено та значно розширено. Перспективи падіння режиму стали виглядати цілком реальними.

Попри те, що на перших етапах протестів (принаймні до середини грудня) вони могли припинитися, якби влада пішла на поступки (звільнення міністра внутрішніх справ, кримінальне покарання винних у зловживанні повноваженнями працівників правоохоронних органів), фактично такі поступки були несумісні з її виживанням після виборів 2015 р. Понад те, суттєве зниження рівня контролю за силовиками, які побоювались би виконувати незаконні накази, могло б привести до досить швидкої переорієнтації фінансово-промислових груп на майбутнього потенційного переможця виборів, втрати парламентської більшості, швидкої ерозії лояльності державного апарату.

Саме тому був обраний курс на придушення протестного руху. Водночас вразлива до можливих санкцій з боку США та ЄС влада аж до середини січня 2014 р. намагалася уникнути масштабного кровопролиття при розгоні протестуючих. Відповідно почергово протести намагалися припинити спробою силового витіснення протестуючих з Майдану Незалежності та Хрещатику, використанням тактики затягування часу зі сподіванням, що втома та зимові погодні умови змусять їх розійтися. Організаторів протестного руху, пересічних активістів притягали до кримінальної та адміністративної відповідальності під надуманими приводами. Протестуючі, а часто і випадкові люди ставали жертвами нападів найнятих афілійованими із режимом структурами бойовиків («тітушок»). Останні також здійснювали акти вандалізму та знищення майна. Зрештою, коли комбінація відповідних заходів не принесла бажаних режиму результатів, в якості акції залякування протестуючих 16 січня 2014 р. був ухвалений пакет законодавчих актів, який фактично створював передумови для притягнення до кримінальної відповідальності за будь-яку несанкціоновану владою соціальну активність. При цьому по-

Стратегічні пріоритети, № 2 (31), 2014 р.

рушення парламентської процедури і, понад те, фізична відсутність достатньої для ухвалення рішення кількості народних депутатів були цілком очевидними.

Водночас побічними наслідками такої тактики стали неможливість приховати розбіжність між миролюбними заявами та реальними діями влади, яка в очах більшості населення стала «недоговороспроможною». Своєю чергою, таке сприйняття влади для багатьох протестуючих означало, що єдиною дієюю гарантією їх безпеки від подальших переслідувань є відсторонення Віктора Януковича якщо не із займаної посади, то від реальної влади. За таких умов будь-які спроби опозиційних політиків домовитися з Януковичем сприймалися протестуючими з великою підозрою, оскільки із зазначених причин останній не був готовий розглядати питання щодо своєї відставки, нехай навіть відстроченої.

Публічні акти свавілля представників правоохоронних органів, безчинства кримінальних елементів, яких не спиняла міліція, руйнували простір особистої безпеки багатьох громадян України. За таких умов на тлі відсутності бажаних для учасників результатів масових мирних протестів тактика використання насилля з метою повалення режиму знаходила все більше прихильників.

Разом з тим режиму дедалі складніше було утримувати керованість процесами у країні. За час протистояння протестуючих роль «силовиків» стрімко зросла, а вони не були зацікавлені у політичному розв'язанні конфлікту (необхідною умовою якого стала б принаймні часткова заміна керівництва відповідних структур і зниження їх впливовості). Таким чином, можливості для політичного врегулювання кризи були вичерпані. Шанси на уникнення силового розв'язання політичного конфлікту було втрачено.

Водночас силового ресурсу для швидкого розгрому повстання у режиму не виявилось. За таких умов збройне протистояння загрожувало набути масштабів, несумісних зі збереженням державності України. Таке протистояння могло б спричинити гуманітарну та економічну катастрофу. Усвідомлення цього політичним істеблїшментом призвело до політичної ізоляції Віктора Януковича та його оточення, наочним проявом чого стало формування невідконтрольної йому більшості

в парламенті. Своєю чергою, поява легітимної альтернативи президентській владі полегшила можливість виходу з конфлікту спеціальних підрозділів правоохоронних органів. Режим, що втратив легітимність та силову компоненту, впав.

Висновки

Рішення та дії режиму Віктора Януковича, обставини, що асоціювалися з результатами таких рішень, розглядалися як загроза більшості громадян України. Чимало з них доклали у тій чи іншій формі персональних зусиль щодо нейтралізації відповідної загрози. Причиною появи та посилення суперечностей між безпекою режиму та безпекою людини в Україні стали стратегічні помилки очільників режиму, серед яких визначення нереалістичних цілей влади, які не могли бути досягнуті за наявних у неї ресурсів, недостатня гнучкість при реакції на політичні виклики, які стояли перед владою, нерозуміння реальних пріоритетів соціально активних прошарків населення.

Якщо відповідні помилки мали до певної міри суб'єктивний характер, процеси інституційної деградації суспільних інститутів, насамперед пов'язаних із реалізацією публічної влади, були наслідком природної еволюції пострадянської системи суспільних відносин, що сформувалася в Україні. Саме неефективність органів влади на тлі їх активного втручання в різні сфери суспільного життя значною мірою погіршувала рівень людської безпеки в нашій країні. Вплив керівництва держави на відповідні процеси часто був обмеженим. Разом з тим воно не вживало дієвих заходів, спрямованих на зміцнення суспільних інститутів, адже неминучим наслідком цього було б зниження можливостей для «ручного управління» та отримання корупційної ренти. Крім того, глибока криза політичної системи призвела до ситуації, коли не спрацювали інституційні запобіжники від деструктивних рішень.

Вплив чинника конфлікту ідентичностей, пов'язаних із процесами формування політичної нації, в радикалізації політичних процесів в Україні, що частково розглядалося в даній статті, має стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. *История Румынии* / И. Болован, М. А. Поп, С. Андя [и др.]; пер. с рум. – М. : Весь мир, 2005. – 680 с.

2. *Розов Н.* Механизмы конфликтной динамики и политическая ситуация в Украине / Николай Розов // ПОЛИТ.РУ. – 2014. – 20 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polit.ru/article/2014/02/20/ukraine/>
3. *Коротаев А.* Кривая Дэйвиса на Украине? / Андрей Коротаев // ПОЛИТ.РУ. – 2014. – 9 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polit.ru/article/2014/04/09/ukraine/>
4. *Воротнюк М.* Людська безпека як імператив сучасної епохи : перенесення фокусу з держави на людину / Марина Воротнюк, Олександр Сушко // Київ : Friedrich-Ebert-Stiftung, [2010]. – 11 S. = 1,1 MB PDF-File [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.fes.de/cgi-bin/populo/digbib.pl?f_ABC=kiew&t_listen=x&sortierung=jab
5. *Jackson R.* Regime security / Richard Jackson // Contemporary security studies. Second edition / ed. by A. Collins. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – P. 185–201.
6. *Політико-ідеологічний* процес в українському суспільстві в умовах модернізації : порівняльний аналіз / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : ІПіЕНД ім. В. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 448 с.
7. *Opinion on the Constitution Situation in Ukraine Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session, Venice (17–18 December 2010)* // Venice Commission : Council of Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2010\)116-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2010)116-e)
8. *Світ у цифрах.* Країни // Світ у 2014 / The Economist. Український випуск. – К. : Український тиждень, 2013. – С. 77–85.
9. *Вибори* народних депутатів України – 2012. Результати. Відомості про підрахунок голосів у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі // Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900>
10. *Паламарчук М. О.* Протести 2011–2012 років у Росії: динаміка взаємодії суспільства і влади / М. О. Паламарчук // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 68. – С. 315–325.